

Probáld Ferenc

A földrajz tantervi helyzetének változásai

A kidolgozás alatt álló új Nemzeti alaptanterv vitájának keretében szükséges lenne újból átgondolni, hogy az egyes műveltségi területek tantervi arányának és elhelyezésének immár negyedszázados szabályozása mennyiben állta ki az idők próbáját. A következőkben ezt a kérdést a „Földünk-környezetünk” műveltségi területre, illetőleg az ennek lényegében megfelelő földrajz tantárgyra vonatkozóan vizsgáljuk. Mindenekelőtt áttekintjük a tárgy oktatási rendszerünkben elfoglalt helyének történeti változásait, majd igyekszünk megvilágítani a jelenlegi tantervi szabályozásból eredő problémáit. Végül a nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve vázolunk néhány olyan tantervi megoldást, amelyek lehetővé tennék, hogy a földrajztanítás korszerűbb módszerekkel és eredményesebben járuljon hozzá a jövő nemzedék közműveltségéhez s boldogulásához.

A földrajztanítás múltja – a kezdetektől a 20. század közepéig

A 16–17. század nagy földrajzi felfedezései új távlatokat nyitottak Európa társadalmi-gazdasági fejlődése előtt. A tízmilliókat megmozgató, kontinensek közötti vándorlásoktól, a tengerentúli kereskedelem földrészek közt átívelő szálaitól egyenes út vezetett korunk „globális” világgazdaságáig, amely ezernyi módon kapcsolja össze és hozza kölcsönös függőségbe Földünk valamennyi országát. S amint az európai ember mozgásának és gazdálkodásának tere a gyarmatosítás révén világméretűvé tágult, úgy vált a gyakorlatban is hasznossá és az *általános műveltség* részévé a geográfia. Kant (1801, 14. o.) gyakran idézett, bizonyos ma is helytálló vélekedése szerint „*földrajz nélkül beszűkült, korlátolt, szűk látókörű ('beschränkt, begrenzt, beengt') marad az ember*”. A 18–19. században a nemzetállam eszméjének térhódításával a haza földjének megismerése és szeretete a kollektív összetartozás tudatának fontos elemévé vált, ami további ösztönzést adott a földrajztanításnak. A *honismeret*, valamint a lépcsről lépésre kitarulkozó *világ megismerése* iránti igény szolgálatában a földrajz önálló, megbecsült tantárgy lett a közoktatásban, majd – jelentős részben a tanárképzés igényei nyomán – meghonosodott az egyetemeken is.

A földrajztanítás hazai története – csekély késéssel – a tudomány és az oktatásügy által Európa nyugati felében bejárt fejlődési pályát követte. A földrajz önálló tantárgyként a nagy felfedezések korát követően, a 17. és 18. század jelesebb egyházi iskoláiban tűnt fel először (*Udvarhelyi és Göcsei*, 1973, *Fodor*, 2006). A magyar oktatási rendszer kialakulásában határkönek számító Ratio Educationis (1777) a királyi katolikus gimnáziumoknak mind az öt osztályában – heti két-két órában – előírta a földrajz tanítását, amelynek középpontjába Magyarországon kívül a Habsburg örökös tartományok ismeretét állította.

A hazai oktatásügy történetében újabb mérföldkövet jelentő 1868. évi népiskolai törvény a földrajz tanítását a népiskolában s a polgári iskolában is kötelezővé tette. Az Eötvös József nevével fémjelzett tanterv a gimnáziumoknak mind a hat osztályában sze-

repeltette a földrajzot, melynek célját így határozta meg: „*A Föld felületének ismerete, annak természeti és politikai felosztása szerint, különös tekintettel Magyarország földirátára*” (id. Udvarhelyi és Göcsei, 1973, 59. o.). Néhány évvel később azonban a nyolcosztályossá bővült gimnáziumoknak már csupán az I–III. és VII. osztályában – ott is mindössze heti két-két órás keretben – maradhatott meg a földrajz. 1873-ban olyan tervezet is napvilágot látott, amely a földrajzot és a természetrajzot egybeolvasztotta volna; ettől az elképzeléstől azonban a kultuskormányzat – a tanáregyesület érveinek engedve – végül kénytelen volt elállni.

A dualizmus korának sorozatos tanügyi reformjai időben egybeestek a geográfia természettudományos módszerének és szemléletének erősödésével, egyszersmind az emberföldrajz színre lépésével. E forrongó időszak fejleményeit a földrajztanítás tartalmának és óraszámának változásai is tükrözték (1. táblázat). 1899 és 1924 között a gimnáziumoknak csupán első három osztályában tanítottak földrajzot. A korszak legkitűnőbb tantárgypedagógusa, a Magyar Földrajzi Társaság (MFT) Didaktikai Szakosztályának későbbi megalapítója, Vargha György (1908, 33–34. o.) joggal írta: „*Hogy a tanuló csak akkor tanuljon földrajzot, mikor a feje-lágya még be nem nőtt, mikor az alapozás munkája van csupán, s midőn az épület építésére és betetőzésére kerül a sor, a felsőbb osztályokban a földrajzról, mint önálló tárgyról sohase halljon, az képtelenség.*” Ehhez csüggedten fűzte hozzá: „*Ha szükséges tárgy a földrajz, akkor tanítsuk a nyolc osztályon keresztül önállóan, vagy pedig felesleges, akkor töröljük teljesen, mert a mai formában a törekvés, a buzgalom legkevésbé áll arányban az eredménnyel.*” Ilyen keserű szavakat földrajztanárainktól manapság is gyakorta hallani.

1. táblázat. A földrajz tantárgy órakerete a gimnáziumok, illetve 1950-től az általános iskolák és gimnáziumok tantervei szerint

	1883	1899	1924	1938	1950	1956	1961	1978	1995
5–8. o.	12	8	8-10	9	11	9	8	6	3
9–12. o.	0,5	—	2-3	2	9	7	6	5	4

Kétségtelen, hogy az iskolai földrajz nehezen tudta levetkezni a tisztán leíró, lexikális jellegű államismék örökségét, amit a kor vezető geográfusai élesen bíráltak. Cholnoky Jenő (1930, 15. o.) ezt írta: „*Az én gyermekkoromban a földrajzban csak adatokat, neveket tanultunk lexikális felsorolásban, s a szegény diák feje megzúpult tőle... Ma már lassanként átalakul ez a gyermekgyilkos és földrajzölő rendszer, s tankönyveink is kezdenek átérni az okosabb oknyomozó irányra, de azért még ma is bőven van belőle!*”

A két világháború között sokat fejlődött a földrajztanítás szemlélete és módszertana, értékes tankönyvek és oktatási segédletek készültek. A haza földrajza ebben az időszakban változatlanul magában foglalta az egész Kárpát-medence tárgyalását, ami kifejezte és ébren tartotta a trianoni békediktátum revíziója iránti társadalmi igényt. A legszínvonalasabb és legnagyobb óraszámú földrajztanítás a polgári iskolákat és az ezekre épülő felső kereskedelmi iskolákat jellemezte; utóbbiakban a tantárgy folyamatos oktatása érettségi vizsgával zárult. A tanterv célkitűzése gyakorlatias és – a szakgimnáziumok feladatát tekintve – máig időszerű: „*A felső kereskedelmi iskolai földrajzi tanítás a Földet mint a gazdasági élet színterét tekintti, és a gazdasági élet különböző jelenségeinek földrajzi magyarázatát adja meg. A tanítás célja tehát az, hogy a közgazdasági pályákra készülő ifjú megszerezze mindazokat a földrajzi ismereteket, amelyek saját hazája, idegen országok s általában az egész Föld gazdasági élete felől tájékoztatják*” (id. Udvarhelyi és Göcsei, 1973, 134. o.). A klasszikus műveltségi tárgyak mellett szerényebb hely jutott a földrajznak az értelmiségi pályák széles körére felkészítő gimnáziumokban; a tananyag súlypontja itt egyértelműen az alsó tagozatra tolódott, és a névanyag elképesztő túltengése jellemezte. Az I. és

II. osztályban óránként 13, illetőleg 20 nevet, összesen több mint kétezret kellett (volna) feldolgozni (Fodor, 2006, 427. o.). (Összehasonlítással: a jelenlegi kerettanterv négy év alatt összesen kb. 300 földrajzi név tanítását írja elő, ami inkább az ellenkező végletnek tűnik, s még mindig viták tárgya. A történelem tantárgy névanyaga ennek többszöröse.) Fodor (2006, 430. o.) az 1945-ig terjedő évszázadra visszatekintve az elavult, lexikális jellegű tartalom mellett a világnézeti ütközésekkel és a földrajz sajátos, a természet- és társadalomtudományok közt hidat képező, egyszersmind szintetizáló jellegével magyarázza a tantárgy óraszámának és tantervi helyének folytonos változ(tat)ását. „*Ilyen hullámszerű, tervszerűtlen és kapkodó kormányintézkedésekre más tárgyak esetében egyetlen példát sem találunk*” – állapítja meg. Sajnos a helyzet a következő évtizedekben se változott.

A földrajz az szocialista korszak iskolarendszerében

Az 1945. évi iskolareform nyomán kirajzolódtak oktatási rendszerünk máig érvényes szerkezeti alapvonásai: a nyolcosztályos általános iskola és a négyosztályos középiskolák, amelyek közül továbbra is a gimnáziumból nyílt a legszélesebb út a felsőoktatás irányába. Az iskolák államosítása után kiadott tantervek 1950-től fogva általános érvényűek, és végrehajtásukat egy-egy utólatípus, illetve tantárgy számára központilag jóváhagyott egységes tankönyvek és oktatási segédletek szolgálták. A kezdetben még kiforratlan, hirtelenjében bevezetett tantervek többszöri átdolgozásra szorultak. Az 1950. évi tanterv minden idők legbőségesebb időkeretét irányozta elő a földrajz számára (1. táblázat), aminek hátterében a kor ideológiai-politikai megfontolásai keresendők. Amint az 1951. évi módszertani útmutatás megfogalmazta: a földrajz „*elsőrendű világnézeti tantárgy lesz, a szocialista nevelés hatalmas fegyvere*” (id. Udvarhelyi és Göcsei, 1973, 151. o.). Ettől fogva négy évtizeden át élesen különvált a földrajztanításon belül a tőkés és a szocialista „világrendszert” államairól adott jellemzés. Amint azonban a hidegháborús feszültség enyhült, a földrajz által közvetített világkép is egyre tárgyilagosabbá vált. Az általános iskolai oktatás és nevelés utolsó „szocialista” tanterve 1978-ban látott napvilágot; ebben fogalmazódott meg először a környezet- és természetvédelemre való nevelés igénye, továbbá teret kapott a földrajzból az európai integrációs folyamat bemutatása is. Az 1978. évi tanügyi reformot követő bő másfél évtizedes nyugalmi időszak lehetőséget kínált a földrajztanítást szolgáló módszertani segédletek (atlaszok, falitérképek, diapozitív- és főlírasorozatok, munkafüzetek, tanári segédkönyvek) átfogó rendszerének kiépítésére, ami az iskolai munka színvonalának és hatékonyságának emeléséhez nagyban hozzájárult.

1950 és 1978 között a földrajztanítás az általános iskolában és a gimnáziumban rendelkezésre álló óraszámnak csaknem a felét elveszítette (1. táblázat). A változások egy része a korábbi túlzott arányok helyesbítéseként fogható fel. A csökkenés valójában kisebb mértékű, mivel az 5. osztályban bevezetett integrált jellegű „környezetismeret” a biológia mellett a korábbi földrajzi tartalmak jórésztét is magában foglalta. Sokkal fájdalmasabb veszteség a földrajztanítás szempontjából, hogy a tantárgy kiszorult a gimnázium két felső osztályából. Ennek lehetősége először az 1950-es évek legvégén merült fel, amikor az Iskolai Reformbizottságban kidolgozott tervezet szerint a korábbi 2 + 3 + 2 óra helyett a földrajz csupán a gimnáziumok első két osztályában, 2-2 órával kapott volna helyet. Az új tanterv heves vitákat váltott ki a tantestületekben s a Magyar Földrajzi Társaság szakosztályaiban. Az MFT választmányja bizottságot küldött ki a tanterv ügyeinek vizsgálatára, amely Simon László főtisztár vezetésével emlékiratot szerkesztett, s ezt eljuttatta az illetékes párt- és kormányzervekhez. Ennek eredményeképp a korábbi tervezetet elvetették, és az 1961. évi III. törvény – lényegében az MFT javaslatának megfelelően – a gimnáziumok első három osztályában heti két-két órában írta elő a földrajz tanítását (Udvarhelyi és Göcsei, 1973, 154–155. o.). A történet különösen azért figyelemre méltó, mert mutatja,

hogya a pártállami rendszer részletkérdésekben meglepően hajlékony tudott lenni. Ez volt – legalább a földrajztanítás szempontjából – mindmáig az utolsó eset, amikor az oktatásügy legmagasabb szintjén elhatározott intézkedésben tantestületi viták és szakmai érvek hatására érdemi változást sikerült elérni.

Ami 1961-ben még elmaradt, az 1978-ban bekövetkezett: az akkor elfogadott tanterv szerint a földrajz már csak az első két gimnáziumi osztályban kapott helyet. A földrajztanításnak a gimnáziumok II. osztályában történő befejezése meghiúsította a történelem tanításával való hatékony koncentrációt, s az életkori sajátosságoknak meg nem felelő, korai szintre szorította az általános természeti és gazdasági földrajz átfogó szintézisének oktatását, végül pedig: gyakorlatilag kizárta a földrajzot a felvételi tárgyak közül azokban a (például közgazdasági, külkereskedelmi) felsőoktatási intézményekben, amelyekben a képzés iránya és jellege erősen igényelné a geográfiai alapismereteket.

A földrajztanítás óraszámának csökkenése, lehetőségeinek beszűkülése ellentétes volt azokkal a sokasodó társadalmi igényekkel, amelyeket hazánk hosszú elszigeteltségének oldódása támasztott a földrajztanítás és általában a geográfiai műveltség iránt. A 70-es évektől gyors ütemben fejlődtek Magyarország nemzetközi kapcsolatai, gazdaságunk egyre nyitottabbá vált, és elindult a világgazdaság rendszerébe való beilleszkedés útján. Idegenforgalmunk korábban soha nem látott méreteket öltött, és magyarok milliói utazhattak rövidebb-hosszabb időre külföldökhöz. Ugyanakkor sokasodtak az emberiség jövőjét beárnyékoló globális problémák, s nyilvánvalóvá lett a környezeti világválság, amelynek honi tüneteit és következményeit sem lehetett többé leplezni. Mindez új kihívást jelentett a földrajztanítás számára. Az információs társadalom térhódításával felértékelődött a földrajz tantárgy legáltalánosabb célja is: az, hogy tudományosan megalapozott, *rendszerezett ismeretanyagával bizonyos szinten átfogó, koherens képet adjon világunkról*, s ezzel szilárd alapot teremtsen a további önműveléshez, a felénk áradó *információk értelmes befogadásához* és helyes értékeléséhez. Mindez arra utalt, hogy a földrajz szerepének a közoktatásban növekednie kell, és a rendszerváltozás után az új, korszerű követelményeknek megfelelően kell tantervi koncepcióját átalakítani (Probáld, 1991). A valóságban ennek ellenkezője történt.

A földrajz és a nemzeti alaptantervek

Nemzeti alaptanterv készítéséről még 1989-ben született minisztériumi határozat, ám a dokumentum rendeletbe foglalására csak 1995-ben, felmenő rendszerben történő bevezetésére pedig 1998-tól került sor. A tantervi munkálatok elhúzódása a kormányváltásokkal és ennek megfelelően a bizottságokban folyó, jobbára ideológiai-politikai természetű vitákkal magyarázható. Szélesebb körű szakmai egyeztetésekre csak 1994 végén, néhány hónapig nyílt lehetőség, ám ezek a tantervi idő felosztásának minden indoklás nélkül eleve eldöntött, „köbe vésett” arányait nem érinthették. Az alaptanterv hatálybalépése nyomán a korábbinál bonyolultabb, háromszintű szabályozási rendszer jött létre, amelynek két további elemét a kerettantervek és az iskolai programok képezik.

Az 1995. évi Nemzeti alaptanterv (NAT) iskolatípusok felett álló szabályozási dokumentumnak készült, amely a közös, minimális műveltségi tartalmakat és fejlesztési, nevelési célokat a 10. évfolyamig bezárólag, kétéves szakaszokra bontva és tíz műveltségi területet rendezve határozta meg. Ezt kiegészítette olyan – műveltségi területek fölött álló – keresztantervi követelményekkel és fejlesztési feladatokkal, amelyeknek az oktatás és nevelés egész folyamatát át kell hatniuk. A NAT 2003. és 2007. évi, újabb változatai az eredeti koncepción nem változtattak, csupán a kiemelt fejlesztési feladatok és *kulcskompetenciák* kijelölését állították előtérbe, ezenfelül pedig a 2012. évi NAT az erkölcsi *nevelési célok* széles körének meghatározására helyezte a hangsúlyt.

A NAT-ban meghatározott alapelveket a kerettantervek hivatottak a különböző iskola-típusok mindennapi gyakorlata számára „lefordítani” Ez magában foglalja a különböző tantárgyak órakeretére és annak időbeni tagolására vonatkozó útmutatást is. Minthogy a műveltségi területek – a fizikából, kémiából, biológiából összevont „Ember és természet” kivételével – lényegében megfelelnek egy-egy tantárgynak, a kerettantervi óraszámok a NAT-ban megadott százalékarányok átszámításából alakultak ki. A 2012. évi NAT a 12. osztályig bezárólag a műveltségi területek tartalmi elemeit és követelményeit pontosan meghatározta, így a kerettantervek készítőire csupán ezek részletesebb kibontásának és időrendbe illesztésének felelőssége hárult.

Az 1995. évi NAT valamennyi műveltségi terület közül a legkevesebb tantervi időt (az órakeret 4-8%-át) a földrajz tantárgynak megfelelő „Földünk és környezetünk” műveltségi terület számára biztosította, és azt – megint egyedülként – csupán a 7–8. és 9–10. osztályban szerepeltette. E megoldást a NAT megalkotói maguk se tartották megnyugtatónak (Ballér, 2013, 9. o.). Ám a helyzet azóta mindössze annyit változott, hogy a műveltségi terület nevét „Földünk-környezetünk”-re helyesbítették, és a 2012. évi NAT szerint minimális aránnyal (2-4%) már az 5–6. osztályban is megjelenik, anélkül azonban, hogy ott önálló tantárgy alapját képezné. Az „Életvitel és gyakorlat” nevű műveltségi területen kívül a „Földünk-környezetünk” az egyetlen, amely a 11–12. osztály tantervi anyagából teljesen hiányzik. A földrajznak így kialakult tanrendi helyét és óraszámát a 2. táblázat mutatja.

Az 1995. évi NAT körüli viták során a Magyar Földrajzi Társaság nevében Nemerikényi Antal főtítkárnak memorandumot fogalmazott, amelyet a közoktatásban a földrajz által képviselt számos más szaktudományi társaság közös állásfoglalásaként terjesztettek az oktatási kormányzat, illetőleg a NAT munkálatait irányító Báthory Zoltán államtitkár elé. Az állásfoglalás egységes érvrendszerbe foglalva, tömören és pontosan összegezte a földrajztanítás és általában a korszerű földrajzi műveltség társadalmi jelentőségét. Rámutatott, hogy a NAT hat kiemelt nevelési célkitűzése közül négyben (hon- és népismeret, kapcsolódás Európához és a nagyvilághoz, környezeti nevelés, pályaorientáció) kulcsfontosságú szerepe van a Földünk-környezetünk műveltségi területnek, ám a NAT-ban előírányzott szűk időkeret miatt a tanterv tartalmi és fejlesztési követelményeinek teljesítése, valamint a kitűzött nevelési célok elérése gyakorlatilag lehetetlen. Az ellentmondás feloldására a memorandum javaslatokat fogalmazott meg, ám ezeket a NAT döntéshozói teljesen figyelmen kívül hagyták. Változatlan időszerezésük okán érdemes ezeket felidézni. Az emlékirat javasolta:

- A Földünk-környezetünk műveltségi terület önálló megjelenítését, bevezetését a közoktatás 5. évfolyamától kezdve.
- Olyan új kerettantervek kidolgozását, amelyek e műveltségi terület legalább heti két órában történő folyamatos oktatását biztosítják az 5–10. évfolyamokban.
- A műveltségi terület jellegéből fakadóan szükséges gyakorlati, illetve terepi ismeretszerzés lehetőségeinek beépítését a kerettantervekbe.
- Kötelező órakeret előírányzását legalább a gimnáziumok kerettanterveiben az érettségig megelőző 11–12. évfolyamban a globális problémák mélyebb, földtudományi, ökológiai és közgazdasági szempontokat egységbe ötvöző áttekintésére, különös figyelemmel ezen integráló műveltségi terület kiemelkedő szerepére számos természet- és társadalomtudomány pályaorientációjában (pl. geológus-, meteorológus-, csillagász-, térképész-, hidrológus-, illetve közgazdász-képzés).

A jövő: lehetőségek és kérdőjelek

A földrajztanítás pedagógiai módszertana jelenleg alapos megújításra szorul. A nemrégiben végzett széles körű kérdőíves felmérések tanúsága szerint ennek legfőbb objektív akadályát tanáraink két egymással szorosan összefüggő tényezőben, nevezetesen a tan-

anyag elképesztő zsúfoltságában és a szűkre szabott *tantervi időben* látják (Ütőné Visi J., 2011, Probáld, Szilassi és Farsang, 2015). A korszerű oktatási módszerek – legyen szó cselekedtető és gondolkodtató órai feladatokról, az IKT interaktív alkalmazásáról vagy a projekt módszer elterjesztéséről – jóval időigényesebbek, mint az anyag egyszerű „leadása”. Jogos a kérdés: várható-e, hogy az MFT által közel negyedszázada megfogalmazott igények az új nemzeti alaptanterv bevezetése nyomán legalább részben teljesüljenek? – Az első NAT-tal és a kerettantervvel szerzett tapasztalatok óta földrajztanáraink – a nyomorúságos helyzetbe már-már beletörődve – többnyire borúlátók. De vajon valóban olyan képtelen dolog a földrajz tanítására a mostaninál több és főként *észszerűbben elosztott* időt fordítani? – Érdemes egy pillantást vetni három szomszédos ország tanterveire (2. táblázat), hogy meggyőződjünk róla: egyáltalán nem valóságtól elrugaszkodott kívánságról van szó.

2. táblázat. A földrajz minimális kötelező órakerete az általános képzést nyújtó alap- és középfokú iskolákban, osztályonként (2017)

Osztály/orsz.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	Össz
Magyarország			1	2	2	2			7
Szlovákia	2	1	1	1	1	1	1	2 ^x	10
Románia	1-2 ⁺⁺	1-2 ⁺⁺	1-2 ⁺⁺	2	1	1	1	1	9-12
Ausztria (GW) ⁺	2	1	2	2	2	1	2	2	14

⁺ = földrajz és gazdaságtan; ⁺⁺ = az adott iskola tantervétől függően; ^x = 12–13. osztály együtt

A földrajzot mindhárom országban, sőt a táblázatban nem szereplő szomszéd államokban is hazánkhoz képest jóval nagyobb óraszámokban tanítják. Ennél még lényegesebb, hogy a tantervi idő osztályok – azaz a tanulók életkora – szerinti elosztása egészen más: tantárgyunk az 5. osztálytól az érettségig *valamennyi tanév anyagában* kötelezően megjelenik. Ez egyrészt lehetővé teszi a tantervnek a magyarországitól eltérő, fő vonásaiban *lineáris felépítését*, ami önmagában is nagymértékben csökkentheti a tartalom zsúfoltságát. Másrészt utat nyit más tantárgyakkal – elsősorban a történelemmel – való *észszerűbb*, összehangolt koncentráció felé, s ez ugyancsak enyhíthetné a földrajzi tananyag terheit. Harmadsorban pedig módot ad azoknak a bonyolultabb, átfogó alapismereteket kívánó témáknak érettebb életkorban való tanítására, amelyek nálunk csak kényszerből kerültek a gimnáziumok alsó osztályainak földrajzi tananyagába.

Az osztrák tanterv példája két további szempontból is tanulságos. Az egyik ilyen szempont a *tantárgyak integrációjára*, tömbösítésére való törekvés, amely – amerikai mintára – nálunk is évtizedek óta kísért; ott lappang a NAT „műveltségi területeinek” hátterében, 2016-ban pedig a szakgimnáziumokba hirtelenjében bevezetett „természettudomány” ihletője volt. Nos, az osztrákok 1962-ben egy sajátos, *észszerűnek és sikeresnek* tűnő tantárgyi összevonást hajtottak végre „földrajz és gazdaságtan” (Geographie und Wirtschaftskunde, GW) néven. Ez fölöslegessé teszi a gazdasági ismeretek önálló tantárgyba szervezésének nálunk újabb fel-felbukkanó gondolatát, és a földrajzot a vele szoros összefüggésben álló gazdaságtannal társítva olyan integrációt valósít meg, amelynek csirája a földrajz hazai gimnáziumi tananyagában jelenleg is benne rejlik.

Az osztrák tanterv másik tanulságos eleme, hogy a GW ikertestvéreként szerepel benne a „történelem, társadalmi és politikai ismeretek” nevű integrált tantárgy. Ennek tantervi óraszámja az érettségig bezárólag pontosan megegyezik a földrajz és gazdaságtanével. Vajon milyen megfontolások indokolhatják, hogy hazánkban a kerettanterv az általános iskola felső tagozatában s a gimnáziumban összesen 18 órát irányoz elő a történelem tanítására, míg a jelen világunkkal foglalkozó földrajzot 7 órába zsúfolja össze? És ugyan mivel magyarázható, hogy miközben a szakgimnáziumok széles köréből az új tanterv

teljesen száműzte a földrajzot, a történelem bőven mért óraszámra változatlan maradt? (Egyébként a történelem és a földrajz minimális órakerete nemcsak az osztrák, hanem a jóval kötetlenebb brit tantervekben is azonos. A magyarországihoz hasonló torz arányt másutt nehéz lenne találni.)

A fentiekben néhány nemzetközi példát is bemutatva vázoltuk, milyen okokból és miként lenne célszerű változtatni a földrajz jelenlegi tantervi elhelyezésén. Ha azonban a tantárgy számára rendelt óraszám, illetőleg annak időbeni eloszlása mégse változna, és a tanterv lineáris elven alapuló átszerkesztésére se lenne mód, a tanítás módszerének korszerűsítésére akkor is égető szükség lenne. Ehhez másként, mint a tananyag csökkentésével nem lehetne időt nyerni. A kerettantervben több olyan „kapcsolódási pont” is található, amely mögött valójában különböző tantárgyak közötti szükségtelen *átfedés* rejlik. Nem célunk ezek részletekbe menő vizsgálata s elősorolása, csupán példaként utalunk a Naprendszer és a Világegyetem témakörére, amely a fizikában és a földrajzban egyaránt szerepel, vagy az Európai Unió létrejöttének és működésének bemutatására, ahol a történelem és a földrajz tananyaga fedi egymást. Az ilyen és hasonló, hagyományosan a földrajz keretében tárgyalt határterületi témákról való lemondás tűnhet a tananyagcsökkentés legkevésbé fájdalmas útjának, ám ez is a tantárgy dezintegrációja, szétbontása felé tett lépést jelentene, ami súlyos károkat vonna maga után. Éppen azok a tartalmi és szemléleti vonások mennének veszendőbe, amelyek a földrajz legsajátosabb „hozzáadott értékét” jelentik a közoktatásban, nevezetesen a világról alkotott átfogó kép kialakítása, valamint természet és társadalom kapcsolatrendszerének megvilágítása.

A földrajz tantárgy lényege épp abban rejlik, hogy hidat, összekötő kapcsot képez a természet- és a társadalomtudományok alapjai között; emiatt nem lehet egyik vagy másik műveltségi körbe beskatulyázni. Viszont nyitottsága, sokirányú kapcsolódása, tanárainak szerteágazó alapképzettsége különösen jól érvényesülhet a *téma- vagy jelenségközpontú oktatásban*. A tantárgyak teljes rendszerének ezzel a koncepcióval történő felváltása azonban csak bizonyos osztályokban, illetőleg iskolatípusokban és az igen távoli jövőben képzelhető el. A hazainál sokkalta szilárdabb alapokon nyugvó finn oktatási rendszerben is csupán a legfelső középiskolai osztályokban kezdtek ezzel kísérletezni, és eredményeit még korai lenne mérlegre tenni.

Összegzés

Az új nemzeti alaptanterv bevezetése kapcsán – de akár attól függetlenül is – feltétlenül ideje lenne újragondolni az egyes műveltségi területek és tantárgyak számára előírt tantervi hely- és időarányok kérdéskörét. A földrajz oktatására az első NAT és a rá épülő kerettanterv által biztosított óraszám kevesebb, mint az elmúlt két évszázad története során bármikor volt, és elmarad a szomszédos országokban tapasztalható mértéktől is. Helyzetét a többi tantárggyal és a nemzetközi gyakorlattal összevetve különösen hátrányossá teszi, hogy tanítása a 10. osztályban lezárul. Ez képezi fő akadályát a tantárgy tartalmi és módszertani megújításának, amire pedig eredményes oktatása érdekében égető szükség lenne. A földrajz optimális tantervi helyét alapos elemzés után a jövőbeni nemzeti közműveltség iránti felelősség jegyében kellene meghatározni.

Irodalomjegyzék

- Ballér Endre (2003): Az 1995-ös NAT értékelésének néhány kérdése. *Iskolakultúra*, **13**, 12. sz. 3–18.
- Cholnoky Jenő (1930): *Az Egyenlítőtől a sarkvidékig*. Singer és Wolfner, Budapest.
- Fodor Ferenc (2006): *A magyar földrajztudomány története*. MTA FKI, Budapest.
- Kant, Immanuel (1801): *Physische Geographie*. Bd. 1. Vollmer, Mainz–Hamburg.
- Probáld Ferenc (1991): A földrajz az ezredforduló gimnáziumában (Egy új tantervi koncepció vázlata). *Iskolakultúra*, **1**, 1–2. sz. 58–66.
- Probáld Ferenc, Szilassi Péter és Farsang Andrea (2015): A regionális földrajz helyzete a magyar felsőoktatásban. *Földrajzi Közlemények*, **139**, 1. sz. 41–53.
- Udvarhelyi Károly és Göcsei Imre (1973): *Az alsó- és a középfokú földrajztanítás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest. 194.
- Ütöné Visi Judit (2011): Helyzetkép és lehetőség: a földrajzoktatásról egy felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*, **135**, 2. sz. 115–123.
- Vargha György (1908): Reformtörekvések a földrajz-tanítás terén hazánkban és külföldön. *Földrajzi Közlemények*, **36**, 32–40.